

UDK: 81'27 + 811.111 + 316.774:81'02

Feruzaxon MANSUROVA,
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: feruz.m.sh@mail.ru

F.f.f.d., dots. D.Satimova taqrizi asosida

G'ARB TILSHUNOSLIGIDA OMMAVIY NUTQ GENEZISI TADQIQOTINING TARIXIGA NAZAR: TURLI YONDASHUVLAR VA DIAKRONIK ANALIZLAR

Аннотация

Uzoq yillar davomida jamiyatda turli ijtimoiy guruhlar oldida nutq so'zlash, insonlarga o'z fikrlarini yetkazish va ularning ongiga ta'sir ko'rsatish, shuningdek, biror voqea yoki hodisa haqida ishonchli ma'lumot berishga intilish, qadim zamonlardan boshlab insoniyat tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Ommaviy nutq so'zlashning zaruriyati jamiyatning o'ziga xos rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon siyosat bilan bevosita aloqador bo'lgan tarixiy va lingvistik taraqqiyotning natijasi sifatida paydo bo'lgan.

Kalit so'zlar: ommaviy nutq, ritorika, ommaviy nutq madaniyati, nutq odobi, notiqlik san'ati.

ОБЗОР ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕНЕЗИСА ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ В ЗАПАДНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ: РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ И ДИАХРОНИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

На протяжении долгих лет в обществе необходимость выступления перед различными социальными группами, передачи своих мыслей людям и влияния на их сознание, а также стремление предоставить достоверную информацию о том или ином событии, играло значительную роль в истории человечества с древних времен. Необходимость публичной речи связана с особенностями развития общества и представляет собой результат исторического и лингвистического прогресса, который непосредственно связан с политикой.

Ключевые слова: публичная речь, риторика, культура публичной речи, этика речи, искусство ораторства.

OVERVIEW OF THE HISTORY OF PUBLIC SPEECH GENESIS RESEARCH IN WESTERN LINGUISTICS: DIFFERENT APPROACHES AND DIACHRONIC ANALYSIS

Annotation

Throughout the ages, the necessity of addressing various social groups, conveying one's thoughts to the public, and influencing their consciousness, as well as the aspiration to provide reliable information about specific events, has played a significant role in the history of humanity since ancient times. The imperative of public speaking is intrinsically linked to the distinctive development of society and represents a product of historical and linguistic progress that is directly connected to the realm of politics.

Key words: public speaking, rhetoric, culture of public speaking, etiquette of speech, art of oratory.

Kirish. Nutqqa e'tibor, xususan, ommaviy nutq madaniyati haqidagi ta'limot qadimgi Afina va Rim davlatlarida shakllangan bo'lsa-da, unga qadar Hindiston, Misr, Vavilon, Assuriya kabi mamlakatlarda paydo bo'lgani tarixdan ma'lumdir. Ommaviy nutq mahoratining o'ziga xos mahorat sifatida shakllangani Qadimgi Yunonistonda demokratiya tuzumining paydo bo'lishi bilan chambarchas bog'liq. Turli xalq yig'inlarida, senat kengashlarida, davlat va sud ishlarida o'sha mamlakatning har bir ozod kishisi erkin nutq so'zlash huquqini qo'lga kiritgan. Miloddan avvalgi XVI asrdan boshlab Afinada qonunchilik tizimi zodagonlar tomonidan boshqariladigan og'zaki an'anadan yozma ko'rinishga o'ta boshlashi kodifikatsiya (uyushgan qonunlar tizimini yaratish) hokimiyat boshqaruvini zodagonlardan sudga o'tkazdi. Qonunlarni qayta ko'rib chiqish, ushbu huquqiy o'zgarishni qanday boshqarish bo'yicha kelishib olish uchun jiddiy munozaralar zarur bo'lgan va ularning barchasi ommaviy nutq bilan fikrlarni ifoda etishni taqozo etdi. Bu haqida Doktor Dekaro shunday deydi: "Har bir erkin jamiyatda insonlar o'zlarning fikrlari va harakatlarini o'zgartirishga harakat qilishadi va bu erkin jamiyatning asosiy tushunchasidir". Ushbu davrlardanoq jamiyatdagi davlat arboblarning obro'-e'tibori, savdosiqtning rivojlanishi insonlarda chiroyli va ta'sirchan nutq so'zlash san'atiga alohida ahamiyat berishlarini taqozo etdi.

Adabiyotlar tahlili. Eramizdan avvalgi V asr o'rtalarida ommaviy nutq mahorati Afinada shakllanganiga qaramay, nutqlarning matnlariga e'tibor qaratilmagan. Bu san'atga ilmiy yondashib alohida san'at sifatida yo'lga qo'ygan kishilar sofistlar hisoblangan. Ular o'zlaridan oldin yashab o'tgan notiqning faoliyatlarini batafsil o'rganib nazariy "Ritorika" ilmiga asos soladilar va ommaviy nutq mahoratiga ega bo'lganlarni "Ritor" so'zi bilan ataydilar. Sitsiliya oroli ritorikaning asl vatani sanalib V asr o'rtalariga kelib demokratiyaning yo'lga qo'yilishi ommaviy nutq mahorati taraqqiyoti uchun asosiy omil bo'ldi. Jahonga ma'lum va mashhur bo'lgan Aristotel, Demofen, Sitseron, Kvintilian, Demofen, Protogor, Suqrot, Izokrat, Sezar kabi qadimgi grek va rim notiqdarining asarlari o'sha davrlardanoq kishilik jamiyatida nutq, notiqlik san'atini o'ziga

xos rivojlanganligini namoyon etadi. Ritorika fanining asoschisi sanalagan Aristotel chiroyli so'zlash nazariyasi, ishonirish dinamikasi, ommaviy nutq haqida turli qo'llanmalar maydonga kela boshlagan bir paytda o'zining "Ritorika" nomli kitobida ularning barchasini jamladi va bu notiqlik san'ati bo'yicha birinchi darslik bo'ldi. Ushbu kitob uch qismdan tashkil topgan bo'lib asarning birinchi va ikkinchi kitoblari asosan nutqni chiroyli va ishonarli qilib yetkazib berish haqidagi fikrlardan tashkil topgan bo'lsa, uchinchi kitobda nutq mantiqi haqidagi mulohazalar yuritiladi. Aristotelning fikriga ko'ra, nutq so'zlovchi insonning tilidagi so'zlarning noto'g'ri talaffuz etilishi va mantiqan har xil tuzilishi kata xato hisoblanadi. U nutqdagi har bir jumlaning ravon, asosiy fikrni ifoda etishga qaratilgan va tinglovchi tushuna oladigan bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi[1]. Bundan tashqari, notiq tinglovchilarni o'ziga jalb qila olishi uchun ularni hayajonlantira bilish, turli ko'rgazmalardan foydalanish, chog'ishtirish, turli metaforalarni qo'llash nutqni yanada ta'sirchanligini oshirishini biroq misollarning haddan ziyod ko'payib ketishi tinglovchining qiziqishini so'ndirishiga olib kelishi mumkinligini ham alohida eslatib o'tgan. Yana bir o'zining g'oya va tushunchalarini ajoyib tarzda hayotga tadbiiq etishga muvaffaq bo'lgan buyuk notiqlardan biri Rim siyotchisi hamda faylasufi Sitseron umri davomida bir yuz beshta ommaviy nutq so'zlagan va shulardan yetmish beshtasi to'liq yoki qisman holatda saqlanib qolgan. U o'z nutqining pragmatic ta'sirini oshirish uchun yuqori kitobiy uslubdan foydalanadi. Bundan tashqari, ommaviy nutqning ta'sirchanlik darajasini oshirish maqsadida Sitseron idiomatik iboralar, ritorik savol, undov, takrorlash, epitet kabi bir qator stilistik vositalariga murojat qiladi Sitseron: "Tarixda yo yaxshi harbiy sarkarda, yo yaxshi notiq bo'lishi kerak", degan ekan. Shu sababli, jangovar mahorat tarixda qay darajada ahamiyatli bo'lsa, G'arbda og'zaki nutq san'ati ham sarkardalik mahoratidek yuqori darajada ulug'langan [2]. U o'z nutqining pragmatic ta'sirini oshirish uchun yuqori kitobiy uslubdan foydalanadi. Bundan tashqari, ommaviy nutqning ta'sirchanlik darajasini oshirish maqsadida Sitseron idiomatik iboralar, ritorik savol, undov, takrorlash, epitet kabi bir qator stilistik vositalariga murojat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yevropa va Amerikada notiqlik san'atining siyosiy sohada yuksalib borishi XVIII- XIX asrlarga to'g'ri keladi. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida esa iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy sharoitlar hamda jamiyatni demokratlashtirish davrida notiqlik nutqi ommaviy nutq sifatida yuritila boshladi[3]. Ushbu yangi kirib kelgan atama tinglovchilarning diqqatini torta boshladi. Yevropa va Amerika notiqlik san'atining umumiy xususiyatlariga qaramay, ular o'ziga xos milliy mentaliteti, taraqqiyotini turlicha namoyish etish bilan ajralib turadi. Jumladan, Britaniya notiqlik amaliyotida tinglovchining shaxsiy fikriga jiddiy ta'sir o'tkazmaslik, kinoyaning va dogmatizmning mavjud emasligi bilan ajralib tursa, Amerika notiqlik faoliyatida esa texnologik jihatlariga katta e'tibor qaratadi, nutq so'zlayotgan shaxs tinglovchining qarashlariga bevosita jiddiy ta'sir o'tkazadi.

Renessans davrida o'z nomi anglatib turgani kabi, burjua ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarining shakllanishi bilan birgalikda, antik dunyoning madaniyati qayta tiklandi, inson ideallashtirilib, u aqlli, hissiy va cheksiz ijodiy imkoniyatlarga ega erkin mavjudot sifatida ko'rilgan boshlandi. Renessansning ilg'or shaxslari e'tiborida, avvalo, inson, uning rivojlanish erkinligi oladi, bu esa, o'z navbatida, notiqlik san'atining gullab-yashnashiga turki bo'ldi. Bu davrda ommaviy nutq san'atining rivojlanishi va uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini anglashda M. Montal, T. Mor, E. Rotterdamskiy, F. Petrarka kabi o'rta asr mutafakkirlari va faylasuflarining ta'siri katta ahamiyatga ega [4]. O'sha davrda nutq san'ati asosan so'z ustalari, shoirlar, yozuvchilar, dramaturglar va mutafakkirlarning falsafiy va badiiy ijodida yorqin namoyon bo'lgan. Bu esa, umuman olganda, Renessans davrining o'ziga xos xususiyati sifatida, insonning haqiqiy hayotdagi o'rni, erkinligi va jamiyatdagi ahamiyatini anglashga, shuningdek, shaxsning ijodiy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar XVII asrdan boshlab hisoblangan Yangi davr Yevropada kapitalistik munosabatlarining o'rnatilishi bilan ajralib turadi. Yangi davrda klassitsizmning shakllanishi, barcha san'at turlarida ustunlik qilgani kabi notiqlikning rivojlanishiga ham salmoqli ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, bu davrda antik-estetik tushunchalar asosida adabiy ijod va notiqlik san'ati nazariyasining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Ommaviy nutqqa oid masalalar F. Beko, T. Gobbs, R. Dekart, J. Lok, I. Nyuton va B. Spinoza asarlarida o'ziga xos aksini topgan bo'lib o'sha davrning nutq san'ati mantiqiy prinsiplar, aniq dalillar hamda metafizik-mexanik dunyoqarashlarni yo'naltirilgan edi.

XVIII asrdan XIX asrning boshigacha bo'lgan davr feodal tuzumga qarshi ijtimoiy harakatlarni o'ziga qamrab olgan demokratik xususiyatga ega bo'lgani sababli notiqlik san'atining rivojlanishiga jiddiy turki bo'ldi. Shu jumladan, V. Volter, G. Gegel, E. Geyte, D. Didro, I. Kant, J.-J. Russo, F. SHelling va D. Yum kabi faylasuflar va adabiyotshunoslarning badiiy ijodida notiqlik o'ziga xos rivojlanishga erishgan. Ommaviy nutq insoniyat bilimlarining muhim sohasi sifatida, ilmiy va badiiy asarlarning, kitoblarning nashr etilishida muhim ta'sir ko'rsatgan. XVIII - XIX asrlar barcha sohalarida madaniyatning jadal o'sishi bilan ajralib turganligi bois, tilshunoslik, falsafa, mantiq, adabiyotshunoslik hamda teatr sohalaridagi taraqqiyot ommaviy nutq san'atining yuksalishiga olib keldi [5].

Rossiya tarixida mahalliy notiqlikning rivojlanishi, avvalo, mamlakatning XVIII asrdagi tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Jumladan, global o'zgarishlar, kapitalistik ishlab chiqarish munosabatining paydo bo'lishi, XVIII asrning 2-yarmidagi Rossiya

feodal iqtisodiyoti hamda turli siyosiy islohotlar insonlarda ommaviy nutqqa bo'lgan ehtiyojini oshirib yubordi [6].

Rus notiqlik san'atining rivojiga M.V. Lomonosov o'zining ommaviy nutq so'zlashning umumiy qoidalarini o'zida mujassamlashtirgan "Kratkoye rukovodstvo k krasnorechiyu" (1748), ya'ni notiqlik bo'yicha qisqacha qo'llanmasi bilan ulkan hissa qo'shgan [7]. M.V. Lomonosovning fikriga ko'ra, notiqlik bu har qanday masala bo'yicha nutq so'zlovchi boshqalarga o'zining fikrini chiroyli yetkaza bilish bilan bir vaqtda ishonтира olish san'atidir deb hisoblab ommaviy nutq so'zlashni uch qismga bo'lgan: "nutqni yaratish", "nutqni bezatish", "nutqni o'z o'rnida ishlatish". U yaratgan notiqlik haqidagi qo'llanmalarida Qadimiy Yunoniston va Rim, O'rta asrlar, Uyg'onish davri mashhur yozuvchilari asarlaridan turli iqtiboslar keltirib o'tgan[8]. Notiqlik borasida ilmiy izlanish olib borgan mualliflardan biri falsafa fanlari doktori N.F. Koshanskiy o'zining "Chastnaya ritorika" i "Obshaya ritorika" kitobida notiqlikka quyidagicha ta'rif beradi: "Notiqlik bu so'z in'omi bilan boshqa insonlarning aqli, irodasi va hissiyotiga ta'sir eta olish san'atidir. Nasrning barcha turlaridan notiqlikning farqi shundaki, u faqatgina fikrlarni yaratish, ifodalabgina qolmay, nutq so'zlovchidan to'g'ri talaffuzini ham talab qiladi" [9].

Shuningdek, Rossiyada notiqlik san'ati bo'yicha muammoli sohalarini tadqiq etgan V.G. Belinskiy, V.I. Dal, K. Danilov, N.A. Dobrolyubov, V.A. Jukovskiy, D.I. Pisarev, L.N. Tolstoy, V.K. Trediakovskiy, N.G. Chernishevskiy va boshqa bir qator yozuvchilar o'zining asarlari orqali rus falsafiy tafakkurining gullab yashnashi hamda og'zaki nutqning rivojiga ulkan hissa qo'shdilar [10].

Shu bilan birgalikda, XIX asrning ikkinchi yarmida sud islohotlari va ochiq sud jarayonlarining joriy etilishi bilan bog'liq ravishda, advokatlarining jamoat oldida chiqishlarini talab qiluvchi sud ommaviy nutq san'atining jadallik bilan rivojlanishiga sabab bo'ldi. Rossiyadagi Dekabristlar qo'zg'olonlari, turli ijtimoiy-siyosiy, sotsial-demokratik harakatning avjiga olishi siyosiy-ommaviy nutqning ahamiyati ortishiga olib keldi. 1917-yilgi inqilobdan so'ng jonli namoyish qilingan ommaviy nutq xalqni ishonтира shda eng samarali vositaga aylana boshlagan. O'sha davrda P. A. Kropotkin, V. I. Zasluch, L. D. Trotskiy, T. V. Plexanov, A. V. Lunacharskiy, Y. M. Sverdlov, M. I. Kalinin, V. I. Lenin kabi ajoyib notiqlar Rossiya notiqlik tarixida alohida ajralib turadi [11].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Yevropa va Amerika tarixida asrlar davomida ommaviy nutqning rivojlanishiga madaniy, siyosiy, ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar sezilarli darajada o'z ta'sirini ko'rsatgan. Ommaviy nutqning ilk ko'rinishi Qadimiy Yunonistonda demokratiyaning paydo bo'lishi bilan tashkil etilgan turli ommaviy chiqishlar va yig'ilishlarda olib borilgan munozaralar sifatida shakllandi. Keyinchalik esa, Yevropa, Amerika va ko'plab davlatlarda ommaviy nutq ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar uchun muhim vosita bolib xizmat qildi. YA'ni, bir qator oratorlik qobiliyatiga ega bo'lgan shaxslar xalqlarni birlashtirish, muhim xabarlarini ommaga yetkazish hamda tinglovchilarni ruhlandırish maqsadida ommaviy nutq kuchidan unumli foydalanishlar. Ta'kidlash joizki, XX asrda ommaviy axborot vositalarining, chunonchi, radio, televideniye va internetning rivojlanishi ommaviy nutqning ahamiyatini tubdan o'zgartirib yubordi. Negaki, bu vositalar siyosiy arboblarning nutqini va yangiliklarini kengroq ommaga yo'yish va auditoriyaga murojaat qilish imkoniyatini yaratishda yanada muhim omilga aylandi. Bugungi kunga kelib esa, samarali ommaviy nutq insonlarning ijtimoiy hayotida siyosiy, ijtimoiy, madaniy hamda fuqarorlik ishtiroki uchun hayotimizning ajralmas qismiga aylangan.

ADABIYOTLAR

1. В. С. Балашева и Ко. Екатеринбургский . "Риторика" Аристотеля / пер. с греч. Н. Платоновой. – СПб. : Типография. Кан., д. 80, 1894. – 204 с.
2. Qo'ng'urov, R., Begmatov, E., Tojiyev, Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: T: "O'qituvchi", 1992. – B.6.
3. Блох М. Я., Фрейдина Е. Л. Публичная речь и ее просодический строй. – М.: Прометей, 2011. – С. 8.
4. Лоценкова Р. Х. Роль ораторского искусства в повышении культуры общения в современном российском обществе // Вестник Башкирского университета. - 2009 - Т 14 № 2 - С. 553-554.
5. Лоценкова, Р. Х. "Ораторское искусство как социальное явление." Вестник Башкирского университета, т. 14, № 3. 2009, с. 913-914.
6. Лоценкова Р.Х. Ораторское искусство как социокультурный феномен: диссертация ... кандидата философских наук: 09.00.11 / Лоценкова Римма Халиулловна; [Место защиты: ГОУВПО «Башкирский государственный университет»]. — Уфа, 2010. с- 15
7. Замалетдинова Г.Ф. Основы риторики: учебно-методическое пособие . Казань:Изд-во Казан ун-та, 2016. С- 18.
8. Аннушкин В.И. Риторика. Вводный курс: учебное пособие. – 3-е изд. Москва:Флинта, 2008 – 290 с.
9. Кошанский Н. Ф. Общая риторика. –3-е изд. Москва:СПб., 1834, с. 3- 42
10. Лоценкова Р. Х. Роль ораторского искусства в повышении культуры общения в современном российском обществе // Вестник Башкирского университета. - 2009 - Т 14 № 2 - С. 553-554.
11. Лоценкова Р. Х. Роль ораторского искусства в повышении культуры общения в современном российском обществе // Вестник Башкирского университета. - 2009 - Т 14 № 2 - С. 553-554.